

livého společenství. - Ostatně termín generální literatura je živý - o tom svědčí zde dokumentované diskuse o něm - a užívá se ho ve vědecké praxi - o tom svědčí práce jednotlivců i kolektivů.

Slavomír Wollman

VELKOMORAVSKÁ LITERÁRNÍ ŠKOLA

Slovního spojení velkomoravská literární škola použil jako termínu poprvé významný český paleoslovenista **J o s e f V a š i c a**. Nešlo o okamžitý nápad, ale o logický výsledek dlouholeté objevné badatelské práce se staroslověnskými literárními památkami, jejíž plody shrnul do dosud nepřekonaných "Literárních památek epochy velkomoravské" (Praha 1966, dále jen Vašica). Podívejme se na nový Vašicův termín trochu blíže a snažme se zjistit, zda může být přínosem pro literární historii a zda odpovídá požadavkům kladeným na literární termín.

Vašica si povšiml určitých výrazných společných prvků, jimiž se vyznačují díla velkomoravského písemnictví. Ve své knize se zabýval tímto okruhem literárních památek: překlady biblických textů, dvě předmluvy k slovanskému překladu evangelia, sinajský zlomek mešní liturgie, slovanská liturgie sv. Petra, Kyjevské a Vídeňské listy, písňový kánon o sv. Dimitriovi, hymny na svátek Konstantina, zpovědní řád velkomoravský, Frizinské památky, Řeč o přenesení ostatků sv. Klimenta (Chersonská legenda), adhortace k soudcům-knížatům, překlad nomokánonu, Zakon sudnyj i ljudem, penitenciál Zapovědi, staroslověnské legendy o Konstantinu a chvalořeč o Konstantinovi a o obou věrozvěstech. (Okruh velkomoravských literárních památek

se už vcelku ustálil; pro srovnání lze uvést novější práci F. V. Mareše "Konstantinovo kulturní dílo po 1100 letech", Praha 1970, zejména pak tabulkově zpracovaný Přehled zachovaného díla cyrilometodějského podle literárních druhů na str. 25.)

Hned na počátku kapitoly nazvané Velkomoravská škola literární (Vašica, 85-87) říká o těchto společných prvcích: "V tomto souboru, který představuje literární památky velkomoravské, jeví se přes žánrovou rozmanitost jistý jazykový i myšlenkový soulad. Bylo to dílo inspirované osobnostmi světového významu, které si k jeho uskutečnění dovedly najít oddané a schopné spolupracovníky. Bez nadsázky možno mluvit o literární škole velkomoravské, která zvláště za druhé období Metodějova arcibiskupství (874 - 885) rozvinula bohatou činnost překladatelskou i původní." K tomuto jasnému a přesnému vymezení pojmu lze dodat snad jen to, že v souboru literárních děl vzniklých na Velké Moravě nezjišťujeme jen soulad "jazykový i myšlenkový", ale také - a to rozhodně v neposlední řadě - literární soulad, patrný především v oblasti poetiky (podrobněji o tom pojednávám ve stati "Struktura a typ staroslověnského písemnictví velkomoravského období", Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů, v tisku).

Charakteristické pro termín, který se rodí (tedy termín in statu nascendi), je, že není užíván jednotně a v jednotné podobě. I u Vašici dochází k vytvoření

několika variant i synonymních výrazů. Díky jim můžeme i dnes ještě sledovat cestu, která přivedla ke konečnému řešení.

Nejde tu jen o drobné varianty, jako např. je literární škola velkomoravská (změněný slovosled) nebo moravská literární škola, kde jde jen o zjednodušenou, zkrácenou podobu termínu, o jakousi pracovní variantu, kterou lze užít jen tehdy, jestliže je z kontextu zřejmé, že Morava = Velká Morava.

Mluví se však také o velkomoravském literárním středisku (Vašica, 87), případně o velehradském literárním středisku (Vašica, 21). Tato spojení neuzívá autor jako termín, ale pouze jako variantní prostředek (v prvním případě i ze stylistických důvodů) k označení pojmu velmi blízkého nebo totožného s pojmem vyjádřeným termínem velkomoravská literární škola.

O něco volněji je s tímto termínem spjata spojení moravská (= velkomoravská) literární družina (Vašica, 86; 85). Synonymicky je slova družina použito se školou ve významu Metodějova družina = Metodějova škola, když se hovoří o autorovi (autorech?) velkomoravských Životů (Vašica, 89). Zde ovšem dochází současně k jemné smyslové nuanci: pojem Metodějova škola se nekryje cele s pojmem velkomoravská literární škola, ale ukazuje na její druhou, metodějovskou fázi ...

Z uvedených příkladů vyplývá, že Vašica pociťoval už delší dobu teoretickou i praktickou potřebu vytvoření adekvátního termínu a že se snažil najít jeho nej-

vhodnější podobu. Přes určité váhání, tak typické právě pro hledání termínu, je výsledná situace jasná: Vašica vybírá spojení velkomoravská literární škola (zatím s volným slovosledem a s možností v jednoznačně souvislosti zkrátit velkomoravská na moravská). Název jedné z nejdůležitějších kapitol zní výslovně Velkomoravská škola literární - nikoli tedy středisko nebo družina. Vašica podal své řešení pro tento termín a je otázkou budoucnosti, zda se z něho stane skutečný terminus technicus. Teoretické předpoklady k tomu, jak jsme viděli a ještě uvidíme, nesporně má, ale v těchto záležitostech patří vždy poslední slovo praxi.

Termín velkomoravská literární škola byl vytvořen per analogiam. V pracích věnovaných staroslověnské literatuře se dnes už běžně hovoří o ochridské a přeslavské literární škole (v jasné souvislosti se vynechává obyčejně slovo literární). Např. E. G e o r g i e v nazývá kapitoly: Sāzdavaneto na Ochridskata knižovna škola a Sāzdavaneto na Preslavskata knižovna škola (v knize "Razcvetāt na balgarskata literatura v IX - X v.", Sofija 1962; B l . K o n e s k i nazval svou studii "Ohridska književna škola" (Slovo 6-8, 1957, 177-194) atd. Pro zajímavost ještě dva citáty ze "Slovanských literatur", díl I. (Praha 1922, str. 18). J a n M á c h a l píše o Klimentovi: "Shromáždív kolem sebe veliký počet učedníků, zřídil v Ochridě zvláštní školu literární, jejímž předním úkolem bylo vzdělávati písemnictví církevně-slovanské

v duchu cyrilo-metodějském. (...) Jiné středisko se silným vlivem byzantským utvořilo se na východě bulharském při dvoře cara Symeona v Prěslavi."

Těchto termínů pochopitelně používá i Vašica. O Klimentovi a Naumovi např. píše, že "v Ochridě vytvoří školu literární ..." (Vašica, 86). Je zajímavé, že slovo škola někdy (obyčejně ze stylistických důvodů) nahrazuje stejně jako v sousloví velkomoravská literární škola - slovy středisko, skupina: "Jedna část bývalých spolupracovníků Metodějových ... vytvořila v okolí Ochridu vynikající středisko literární /.../ Proti přeslavské literární skupině ..."

Další školu se snažil uvést do dějin staroslověnské literatury E. G e o r g i e v ; jde o více méně fiktivní brěgalnickou literární školu ('bregalniška knižovna škola', viz např. op.cit., str. 42n.). Zdá se však - a E. Georgievovi se zatím nepodařilo dokázat opak - že připisovat této domnělé brěgalnické epizodě jádro velkomoravských literárních památek je přinejmenším nekritické. Není však úkolem této stati, aby se zabývala spornými otázkami patřícími do historie staroslověnské literatury, pro nás je důležité zjištění, že termín škola je v tomto odvětví stále "živým" termínem, že je produktivní (jak říkají jazykovědci), a to nejen v českém prostředí.

Ochridská i přeslavská literární škola dostala jméno podle svého působiště. Také E. Georgiev volil u nedoložené brěgalnické školy zeměpisný název (tento-

krát podle řeky). U velkomoravské literární školy by zatím bylo předčasné uvažovat o jejím sídle, vždyť ani ono "velehradské literární středisko" (Vašica, 21) neznamená přesné určení. Přívlastek velkomoravský však je opodstatněn nejen negativně (dosud neznáme skutečné sídlo, popřípadě sídla školy), ale i pozitivně: na území tohoto státního celku byla pouze jediná slovanská literární škola (na rozdíl od dvou v Symeonově říši) a měla tedy, jak bychom asi řekli dnes, povahu celostátní, velkomoravskou. Ostatně uvidíme ještě dále, že právě přívlastek velkomoravská byl zvolen velmi vhodně.

Ve druhé polovině XIX. století zdomácněl i v češtině termín škola ve významu "...skupina stoupenců jednoho směru, skupina žáků jednoho učitele, zprav. filosofická, umělecká n. vědecká" ("Příruční slovník jazyka českého", V., str. 1081). Kupodivu o tomto významu neví nic "Příruční slovník naučný".

Obdobně je tento význam definován i v naučných slovnících, za všechny uvedeme alespoň tři: sovětský, polský a německý. Jak uvidíme, liší se pouze v detailech, v množství příkladů a jejich volbě apod.

a/ Velká sovětská encyklopedie: "Škola (v umění) - chudožestvennoje napravlenije, tečenije, predstavlennoje gruppov učeníkov i posledovatelej k.-l. chudožnika (napr. venecijskaja škola), libo gruppov chudožnikov, objedinennyh obščimi tvorčeskimi principami (napr. aleksandrijskaja škola v elenistič. isk.). Inogda terminom "Š." charakterizujut živopis', skul'

pturu i t.d. celoj strany, v slučaje, jesli ich svojeobrazije opredelilos' dostatočno četko (napr. flamandskaja škola živopisi 17 v.)."

b/ Polská encyklopedie (5. význam heslového slova "szkoła"): "Określony kierunek w nauce, filozofii, sztuce, literaturze, wychowaniu, sporcie itd., którego przedstawicieli łączą pewne wspólne poglądy podstawowe poglądy i metody w pracy twórczej i nauczaniu (np. polska sz. matematyczna, krakowska sz. historyczna, fizjologiczna sz. pawłowska, sz. kantowska w filozofii.)"

c/ Brockhaus: "S. in weiterem Sinn ist gegenwärtig jede durch persönl. Gemeinschaft oder Gefolgschaft entstandene Richtung, gemäß dem Vorbild eines Führers Fragen der Kunst, der Philosophie oder anderer Wissenschaften zu Lösen (Malerschulen, Kunstschulen, Philosophenschulen u a.)."

Poněkud z jiné strany osvětluje tento pojem "Reallexikon der deutschen Literatur", kde v obšírném hesle Dichterschule je mimo jiné uvedeno: "Unter Dichterschule (im weiterem Sinne Dichterkreis) versteht man eine Gruppe - z.T. lokal - landschaftlich, z. T. durch freundschaftliche Beziehungen verbundener Dichter mit gleichem oder doch ähnlichem künstlerischem Wollen (Gehalt) und vor allem auch formal gleichstrebender Gestaltungsrichtung (Form). Ein feststehender zuverlässiger Grundsatz für die Zuteilung und gruppierung in D./sch. besteht ebensowenig wie eine strenge Scheidung

von S.-Sch. und D.-Kr. Bald läßt man - unter individualistischen Gesichtspunkten - Schulen sich anschließen an einen hervorragenden Führer ("Geibelsche Schule"), bald sieht man das Schule bildende Element in den theoretischen Leitgedanken einer Gruppe kritischer Anreger (ältere romant. Schule, naturalistische Schule)."

Slovo škola bylo v tomto smyslu poprvé použito ve spojitosti s ochridským nebo přeslavským centrem stsl. písemnictví nejspíše už někdy koncem XIX. století. V této době bylo slovo škola hojně používáno v přeneseném smyslu (např. ve filosofii a různých vědních disciplínách), běžné bylo i ve filologii, např. v pojmenování mladogramatická škola. A protože stsl. písemnictvím se v XIX. i na poč. XX. století zabývali vesměs filologové (a to buď příslušníci mladogramatické školy nebo její odchovcí) vycházející z jazykové, nikoli z literární problematiky, je nasnadě, že právě oni zavdli termín škola do stsl. písemnictví. Dnes už i praxe dokázala, že to byl šťastný počín.

O kompaktnosti velkomoravské literární školy svědčí i skutečnost, že řešení otázky individuálního autorství je vždy neobyčejně složitou záležitostí a dodnes téměř u žádného díla stsl. literatury velkomoravského období není autorství zcela bezpečně a nevyvratitelně určeno. Toto platí, i když v poněkud menší míře, i o škole ochridské a přeslavské. A opět tento fakt nelze posuzovat jen a jen z hlediska negativního (že dosud

neznáme, nevíme, nezjistili jsme). Je třeba brát v úvahu právě specifickou tvůrčí atmosféru školy, kde jednak byly nesporně podmínky pro vznik kolektivního díla, jednak docházelo k takovému autorskému sblížení vlivem obou vůdčích osobností i vzájemným ideovým i uměleckým sblížením jejich žáků, lidí "stejného ducha", jak bylo o nich právem napsáno. Mnohem snadněji se i po staletích určuje škola, v níž památka vznikla, zatímco otázka vlastního autorství zůstává velmi často sporná. Ostatně termín literární škola je právě z tohoto důvodu velmi výhodný pro středověkou literaturu, zejména pro byzantskou oblast. Obdobná je autorská anonymita i v jiných odvětvích umění, např. ve výtvarném umění a v hudbě.

Velkomoravská literární škola byla školou "mateřskou". Na její odkaz navazovaly bezprostředně školy "dceřinné": ochridská a přeslavská. Obě, zejména ve svém počátečním stadiu, k ní měly natolik blízko, že v určitých případech nelze dosud spolehlivě určit, zda dílo vzniklo v pozdějším období velkomoravské literární školy nebo v počátečním období ochridské školy (ta má totiž blíž k velkomoravskému centru než přeslavská škola, v níž se začínají projevovat silné byzantské vlivy).

A ještě na jeden důležitý moment nesmíme zapomenout. Velkomoravská literární škola se nestarala jen o vznik (popřípadě výběr, překlad, úpravu) literárního díla, ale přímo i o jeho "výrobu" - její členové

byli autory, překladateli, zpracovateli, redaktory i vydavateli. I tato skutečnost bezpochyby přispívala ke kompaktnosti veškeré tvorby literární školy. Stejně tvrzení lze vztáhnout i na Ochrid a Prěslav.

Zbývá ještě přívlastek velkomoravská, Zdá se, že Vašicovo řešení bylo šťastné a výstižné i v tomto případě. Zamysleme se znovu nad definicí z "Velké sovětské encyklopedie", zvláště nad jejím závěrem: "Inogda terminom "Š." charakterizujut živopis', skul'pturu i t.d. celoj strany, v slučaje, jesli ich svojeobrazije opredelilos' dostatečno četko..." A to jistě platí i pro případ velkomoravské literární školy.

Josef Vlášek

PROLEGOMENA KE STUDIU POHÁDKOSLOVNÉ TERMINOLOGIE

Na rozdíl od ostatních příspěvků sborníku vychází tato studie výhradně z lidové slovesnosti: o pohádce v literatuře umělé bylo by třeba pojednat zvlášť.

Pohádkoslovné terminologie patří k nejméně jednotným názvoslovným okruhům. Jednotlivé národní terminologie jsou tak rozkolísány, že je téměř nemožné dospět k internacionálně jednotné terminologické koncepci. To ovšem velmi ztěžuje překlad odborné literatury. Je totiž jen málo dokonalých korespondencí v různých jazycích. Při překladu tím dochází k nechtěným posunům v pojmech. Terminologická rozkolísanost je ostatně příznačná pro celou terminologii folkloristickou a nikoliv jen pro terminologii pohádkoslovnou. Příznačné je mj. i to, že se v historickém vývoji náplň jednotlivých pojmů měnila a specializovala. Podchycení těchto změn by mělo být součástí jakékoliv práce z oboru pohádkoslovné terminologie. Vzhledem k rozsáhlosti oboru, rozmanitosti etnické a relativně nízkému stáří pohádkoslovných studií je to úkol víc než obtížný. K tomu ještě předěly mezi lidovou a umělou slovesností zdaleka nejsou přesně ohraničeny. Obecně sice platí, že lidová slovesnost vždy předchází vzniku a rozvoji umělé literatury, ale neméně nespornou skutečností je, že existuje řada mezních projevů, kde určení příslušnosti k té či oné kategorii je velmi problematické. V řadě případů umělá literatura zpětně